

УДК [930.253+37+929](477+438)

Ю. В. ОРЕЛ*

УНІКАЛЬНА КОЛЕКЦІЯ ЛИСТІВ ЯНУША КОРЧАКА ЧАСІВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У ФОНДАХ ЦДІАК УКРАЇНИ

Уперше публікуються листи видатного польського педагога Януша Корчака, написані ним під час Першої світової війни; зроблено акцент на формуванні підходів вченого до виховання молоді.

Ключові слова: Януш Корчак; виховання; історія педагогіки; Перша світова війна.

Януш Корчак (Генрик (Герш) Гольдшміт) – видатний польський педагог, автор книги “Як любити дитину”, що багаторазово перевидавалася. Методи і принципи виховання, які використовував видатний педагог в “Будинку сиріт”, заснованому в 1912 р. у Варшаві по вулиці Крохмальній, 92, стали основою і української педагогіки, зокрема – визнання права дитини на повагу, розвиток самоврядування в дитячому колективі, формування почуття спільноти та самоусвідомлення дитини в цій спільноті.

Життя Януша Корчака викликає інтерес в суспільстві. Справа “старого доктора” продовжується як у будинку на вулиці Крохмальній, так і в будинку для сиріт “Наш дім” на Білянах у Варшаві, і нині там розташовані інтернати. Постаті Корчака присвячено фільми¹, книги², перевидаються щоденники вченого³. Рішенням сейму Республіки Польщі 2012 рік проголошено роком Януша Корчака. Одночасно в 2012 р. минає 100 років з дня відкриття “Будинку сиріт” на вулиці Крохмальній у Варшаві.

Наукові і літературні твори вчений підписував іменем Януш Корчак. Історія псевдоніму наступна: у 1899 р. студент лікарського відділення Варшавського університету Генрик Гольдшміт для участі у літературному конкурсі ім. Ігнація Яна Падеревського підписав свій твір “Якою дорогою?” (“Któredy?”) іменем Янаш Корчак, але в друкарні в публікації матеріалів висланих на конкурс, ім’я було записане як Януш. Це ім’я і стало в подальшому псевдонімом великого гуманіста.

Життя видатного педагога минало поміж жертвовною роботою з дітьми, позбавленими батьківського піклування, і публіцистичною діяльністю. Ще до закінчення університету в 1901 р. з’явилася праця Корчака “Діти вулиці”, присвячена проблемі безпритульних дітей та дітей,

---

* Орел Юлія Володимирівна – кандидат історичних наук, провідний спеціаліст відділу використання інформації документів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ.

які, опинившись у несприятливих умовах, вимушені боротися за власне виживання, книга вражає психологізмом оповіді. Після закінчення Варшавського університету Гольдшміт працював педіатром в дитячій лікарні ім. Берсонів і Бауманів. У тому ж 1905 р. був призваний як лікар для участі у російсько-японській війні і відправлений на Далекий Схід. У 1906 р. Гольдшміт публікує твір “Дитя салону”, в якому виступає з критикою традиційних методів виховання. З 1909 р. починає співпрацювати з товариством “Допомога для сиріт” і разом з меценатом лікарем Ісаком Еліасбергом будує “Будинок сиріт”, дитячий будинок для єврейських дітей у Варшаві. З 1912 р. Г. Гольдшміт стає директором цього закладу.

1914 р. його знову призвано на військову службу до лав російської армії як лікаря польового госпіталю. Великий вплив на формування гуманістичних поглядів на виховання дітей мав військовий досвід лікаря. Як і для всього покоління європейців, що були втягнуті у цю виснажливу війну своїми політичними урядами, для молодого Г. Гольдшміта важливим було питання про причини війн та про можливості запобігання нищівних війн в майбутньому. Він вважав, що нові методи виховання, а саме ті принципи, які він переосмислив під час Першої світової війни та виклав у своїй праці “Як любити дитину”, допоможуть виховати нову людину. “Суспільство дало тобі маленького дикуна, щоб ти його обтесав, впорядкував, зробив легкотравним, і чекає. Чекають держава, церква, майбутній працедавець. Вимагають, чекають, слідкують. Держава вимагає офіційного патріотизму, церква – догматичної віри, працедавець – чесності, а всі вони – посередності і покори”⁴, але все це неправильно, оскільки “Дитина має право бажати, нагадувати про себе, прагнути – має право рости і дозрівати, а досягши зрілості, приносити плоди”⁵.

Найбільшого визнання праця педагога отримала після Першої світової війни. У ці роки Корчак активно працював у “Будинку сиріт”, публікував важливі наукові праці, проводив громадську роботу з поширення і реалізації своїх педагогічних принципів. У 1928 р. Корчак видав найважливіший твір, результат багаторічної праці з дітьми – “Право дитини на повагу”. В цій праці видатний вихователь критикував положення Женевської декларації прав дитини (1924 р.). Він писав: “Женевські законодавці переплутали обов’язки і права...”⁶ Він стверджував, що дитина має право на повагу, на любов і дружбу, на самовизначення, на власність, на власний розвиток і дозрівання, на незнання, на рух, на гру, на працю і пізнання, на справедливість, – право бути дитиною (жити сьогоднішнім днем, а не відкладати життя на доросле завтра). Основні принципи, викладені в книзі “Право дитини на повагу”, були враховані в Конвенції ООН про права дитини 1990 р.

З початком Другої світової війни Я. Корчак бореться за забезпечення дитячого будинку всім необхідним. Наприкінці жовтня 1940 р. відбувається переселення мешканців дитячого будинку до варшавського гетто.

У цей час кількість дітей у будинку зростає. Видатний вихователь змушений був шукати меценатів, які б допомогли забезпечити дітей найнеобхіднішим харчуванням, а також допомагати іншим сиротинцям в гетто, оскільки неухильно зростала кількість дітей, які залишились без піклування батьків. Незважаючи на ліквідацію гетто, що розпочалася 22 липня 1942 р. вивезенням жителів до таборів смерті під приводом переселення на схід в табори праці, єврейська громадськість вірила в те, що відомому дитячому будинку така участь не загрожує. Проте 5–6 серпня 1942 р. Я. Корчак, 10 вихователів і 192 дитини були вивезені до табору смерті в м. Треблінка, в якому загинули.

Події з життя педагога, його громадянська позиція, методи і засади виховання розглядаються сучасниками з погляду того великого життєвого подвигу, жертвованої смерті Я. Корчака разом з дітьми в таборі смерті.

У Центральному державному історичному архіві України, м. Київ (ЦДАК України) в матеріалах ф. 2234, Левенстам Людомілу (1887–1944), зберігається колекція листів Генрика Гольдшміта, які він відсилав і отримував під час Першої світової війни, перебуваючи на службі в російському військовому госпіталі як лікар 2-го лазарету 4-ої піхотної дивізії.

Це був надзвичайно важливий час для формування позиції вченого педагога, саме в дні служби на Україні було написано книгу “Як любити дитину” (два аркуші чернетки цієї книги знайдено серед документів колекції). В листі від 20 грудня 1916 р. до Людоміла Левенстама Генрик Гольдшміт писав про свою працю над книгою: “Очікуючи відпустку пишу дуже інтенсивно, тому що хочу те, що можливо з висихаючого мозку вичистити, щоб під свіжим враженням богоутівських⁷ споминів ще щось після повернення написати. Боюся, що це останнє, на що маю час, – після війни стільки буде адміністративної праці, що на роздуми і створення нових планів – часу зовсім не буде”⁸. В наступному листі від 26 грудня 1916 р. видатний педагог підкреслював: “У той же час пишу “Дитина в родині” – і від того у мене в душі тихо і святково”⁹.

З листа Генрика Гольдшміта до Людоміла Левенстама від 13 жовтня 1916 р. зрозуміло також, як ці листи потрапили до архіву Л. Левенстама, оскільки Г. Гольдшміт неодноразово передавав на зберігання своєму другові посилки з книгами і листами¹⁰.

Серед листування виявлено чернетки листів Генрика Гольдшміта до вихованки будинку для польських дітей у Києві Любові Сирокомської та до організаторки цього закладу Марини Фальської (кінець 1916 – початок 1917 рр.). Варто відзначити, що в своєму листуванні з вихованцями Корчак завжди підписувався псевдонімом, у той час як у листуванні з М. Фальською та Л. Левенстамом – справжнім ім'ям.

Видатний педагог вважав, що важливо листуватися з дітьми для дослідження їхнього ставлення до багатьох речей, особливо формування соціально-етичних переконань, тому багато хто з вихованців будинку

для дітей у Києві, так само як і “Будинку сиріт” у Варшаві, постійно з ним листувалися.

Ці листи є важливим джерелом, що кидає світло на формування педагогічних поглядів і громадянської позиції Г. Гольдшміта під час написання книги “Як любити дитину”. Не виключено, що саме спілкування з дітьми з київської польської школи вплинуло на формулювання, або підтвердження основних принципів виховання. Рядки Я. Корчака з розділу цієї книги, присвяченого вихованню підлітків, перегукуються з думками листів до вихованки київської школи Л. Сирокомської: “Люди недосвідчені вважають, що можна добровільно зав’язувати чи розривати стосунки, миритися чи не рахуватися з загальноприйнятими формами, дотримуватися, або порушувати правила співжиття”¹¹. Зокрема, у цьому листуванні розкриваються важливі проблеми виховання підлітків, – це питання самостійного вибору, самостійних рішень, самостійних і відповідальних дій молодого людини, яка щойно вступає в життя. Найбільш ретельно можна прослідкувати позицію вченого з цих проблем виховання саме в листах, досліджуючи конкретні обставини життя його молодого дописувачки. Важливим є також і лист до М. Фальської, що публікується нижче, в якому Г. Гольдшміт переосмислює результати свого листування з Л. Сирокомською.

Документи, що публікуються вперше мовою оригіналу та у перекладі українською мовою, є цінним свідченням розвитку педагогіки і дитячої психології. При підготовці до публікації польськомовних текстів збережено стиль та орфографію оригіналу.

¹ Анджей Вайда, “Корчак”, 1990

² *Olczak-Ronikier J.* Korczak. Próba biografii. – Warszawa, 2011.

³ *Korczak J.* Pamiętnik. – Wrocław, 1996.

⁴ *Корчак Я.* Как любить ребенка. – М.: Политиздат, 1990. – С. 113.

⁵ Там само. – С. 113.

⁶ *Корчак Я.* Право ребенка на уважение // Как любить ребенка. – М.: Политиздат, 1990. – С.15.

⁷ Польська школа-інтернат у Києві під керівництвом М. Фальської розташовувалась за адресою вул. Богоутівська (колишня назва вул. Баггоутівської), 29.

⁸ ЦДІАК України, ф. 2234, оп. 1, спр. 23, арк. 24 і зв.

⁹ Там само, арк. 27 зв.

¹⁰ Там само, арк. 17.

¹¹ *Корчак Я.* Как любить ребенка. – С. 108.

№ 1

1916 р., вересня 3 (16). –

Лист Г. Гольдшміта до Л. Сирокомської

“Smutno nam było” – pisze Pani, – gdy pomyślałyśmy, że te wszystkie cudne nasze sny miną, przejdą marzenia i nic nie zostanie”.

Odpowiadam Pani słowami Jelenty¹: “Za dużo tęsknot, żeby wszystkie mogły się ziścić, za tłumnie, żeby się wszystkie mogły przedrzeć do rzeczywistości”.

Niech z tych wszystkich tęsknot i znaczeń jedna wyrośnie w dojrzały kwiat – już na całe życie.

Panno Łubo, tyle błędów w Pani liście. Pisze Pani, że czasem przez jeden tydzień człowiek więcej zrozumie, niż przez całe lata. – Nieprawda. – Nie wolno czekać na owe wyjątkowe tygodnie, a codziennie trzeba jeden bodaj fakt rozważyć. – Takie silne wrażenia, jak zabójstwo, śmierć, wprowadzają zamęt w myślach, – nie uczą. Uczą drobnusie, codzienne, nie wyjątkowe zdarzenia.

Bogoutowska, Panno Łubo, a ni jest “cudna”, a ni “święta”. Są tam różni chłopcy – różni ludzie, których wychowawcy tyle tylko dręczą, ile konieczność wymaga, a warunki zmuszają. A że ludzie pewni nieufnie patrzą – to zrozumiałe: nie wiedzą, jaki będzie wynik. Boć i my nie wiemy.

Oddałaby Pani życie, szczęście, aby “szkoła życia” mogłaby istnieć naprawdę. Życie i szczęście – poco oddawać? – Jeśli rzucam się do rzeki, by tonącego ratować – to nie, by własne utracić, a cudze wyrwać śmierci. – Strasznie wiele może człowiek uczynić, dzieląc swe życie na lata, dni – i godzinami je dzieląc między ludzi. – Rozsądnie godziny życia dawać... A szczęście? – Nie, samemu szukać je trzeba, po małym ziarenku zbierać – w trudzie – w pracy myśli – dla siebie. – Chce Pani obdzielać dzieci minutami swego życia, a jeśli w wyborze zawodu się Pani nie pomyliła, – znajdzie Pani od czasu do czasu w rudzie zadowolenia – i ziarenko prawdziwego szczęścia.

“Nie wie Panie dlaczego ludzie widząc swoje błędy, nie chcą naprawiać – tak niewiele potrzeba, byle tylko każdy chciał”. Nie, Panno Łubo, strasznie wiele potrzeba było by, gdy by nawet każdy chciał. – Jest wiele zagadnień, których rozwiązać nie możemy, – nie możemy jeszcze. – Przykład: są dzieci nieuleczalnie chore: niewidome, gruźlicze, idioci – co z nimi robić? – Chińczyków jest tak wiele, że gdyby ich nie gnębiono, – narobiliby armat, – zawojowali nas, białych – jak temu zapobiec? – A potworne zabijanie zwierząt, którymi się żywimy? – Takich przykładów można by przytoczyć dziesiątki. – Powoli – krok za krokiem – posuwa się naprzód ludzkość. A może cofa się? – Ja wierzę, że idziemy naprzód, – pomimo wszystko, co się dzieje wokoło. Ba – ludzkość...

“Pracować, by lepiej ludziom było.” – Niech się Pani nie obawia, by nie pobłądzić i by praca nie została zmarnowana. – W każdej pracy trzeba błądzić, – niema...

Królowa – nauczycielka.

“Сумно нам було – пишете Ви, – коли ми подумали, що усі ці чудові наші сні і мрії минуть, і нічого не залишиться”.

Відповідаю Вам словами Єленти: “Забагато печалей, щоб всі вони могли здійснитися, занадто велелюдно, щоб усі могли продертися до реальності”.

Нехай з тих усіх печалей і значень одна виросте в дозрілу квітку – на усе життя.

Панно Любо, стільки помилок у Вашому листі. Пишете, що часом за один тиждень людина більше зрозуміє, ніж за ціле життя. Неправда. Не можна чекати на такі виняткові тижні, а щоденно треба бодай один факт обдумати. Такі сильні враження, як убивство, смерть, спричиняють плутанину в думках, – не вчать. Вчать дрібниці, щоденні, не виняткові події.

Богоутівська², панно Любо, не є ані “чудовою”, ані “святою”. Є там різні хлопці – різні люди, яким вихователі лише дошкуляють настільки, наскільки тільки вимагає необхідність, а обставини змушують. А що певні люди недовіливо дивляться – то зрозуміло: не знають, який буде результат. Бо ж і ми не знаємо.

Віддали б Ви життя, щастя, аби “школа життя” могла існувати насправді. Життя і щастя – навіщо віддавати? Якщо кидаємося до річки, щоб врятувати, того хто тоне, то не для того, щоб стратити власне, а щоб врятувати від смерті чуже. Страшно багато може людина вчинити, ділячи своє життя на роки, дні – і годинами його ділячи між людьми. Розсудливо години життя давати... А щастя? – Ні, самому потрібно його шукати, збирати по маленьким зерняткам: в праці, в праці думки, для себе. Хочете Ви обдаровувати дітей хвилинами свого життя, і якщо у виборі професії Ви не помилилися, – знайдете час від часу в руді задоволення і зернятко правдивого щастя.

“Не знаєте для чого люди, бачачи свої помилки, не хочуть їх виправити – так небагато треба, аби тільки кожен хотів”. Ні, панно Любо, надто багато потрібно було б, якби навіть кожний хотів. Є багато проблем, яких розв’язати не можемо, – ще не можемо. Приклад: є діти невиліковно хворі: сліпі, хворі на сухоти, ідіоти – що з ними робити? Китайців так багато, що якби їх не пригноблювали, – нароби́ли б гармат, завоювали б нас, білих – як цьому запобігти? А потворне вбивство тварин, якими харчуємося? Таких прикладів можна було б навести десятки. Повільно – крок за кроком – просувається вперед людство. А може назад? Я вірю, що йдемо вперед, – всупереч всьому, що діється навколо. Ба – людство...

“Працювати, щоб краще було людям”. Нехай пані не боїться заблукати і щоб праця не залишалася змарнованою. В кожній праці треба блукати, – немає...

Королева – вчителька.

ЦДІАК України, ф. 2234, оп. 1, спр. 77, арк. 1–2. Автограф.

¹ Єлента Цезар (1861–1935) – польський письменник.

² Колишня назва вулиці Багговутівської.

№ 2

1916 р., жовтня 15. –

Лист Г. Гольдшміта до М. Фальської

Przepraszam, – gorąco przepraszam. – List Pani ostatni zrazu mnie zdziwił: uraziłem Panią – nie wiem czym. Staralem się przypomnieć treść listu, na który Pani – był odpowiedzią. – I w rzeczy samej – przypomniałem sobie. I zrozumiałem, – i przyznaję zupełnie słuszność Pani gniewu. – Jeśli Pani to nazwie nie gniewem, tym gorzej dla mnie. Bo zasłużyłem na gniew.

A stało się tak:

Otrzymałem jednocześnie list Łuby i Pani. List Łuby bezczelny, arogancki, - w stylu *Pamiętnika* Reginki. Zna go Pani. Byłem szczęśliwy: więc znów – nie jakaś specyficzna właściwość rasy czy klasy, a cecha ogólnie ludzka. Czytając “Płomyk” Zmijewskiej¹, “Listy do Pana Boga” Wojcickiej². – Sądziłem, że na podstawie

власного doświadcz. mogę pisać tylko o młodzieży żydowskiej, wówczas praca miałaby tylko nieznaczną część wartości, która jej chcę nadać. – Pod tym wrażeniem odpisałem jej. Potem dopiero – uświadomiłem sobie niebezpieczeństwo, jakim grozi Bogout. niepoczytalna dziewczyna. Pod tym wrażeniem odpisałem Pani. – Obawy co do konsekwencji jej stosunku (i bojowych – zresztą tylko na pół szczerych) zamiarów odnośnie do szkoły przenieśliśmy na list do Pani. Przyznaję, była we mnie myśl: Pani taka nie zdobędzie się na stanowcze: “to jest złe”. Te dziewczęta umieją, jeśli chcą, czarować, dopóki im się nie znudzi. Umieją imponować i narzucać swój interes. (Co z nich wyrośnie?) Było by wygodne uczynić odpowiedzialną Bogout. za zrozumiałe braki szkół kijowskich i stosunek do nich młodzieży. – A czym jest polska szkoła, czym jest rzeczywiście dla wychowawców szkół apuchtinowskich. – Rozumie Pani tło uczuciowe, które mi dyktowało list do Pani.

Przypominałem sobie w tej chwili słowa Idy (jeszcze nieznowniejszej od Reginy): “Proszę Pana, telefonowali, że się pociąg wykoleił, więc węgla nie przywiozą. Pewnie Pan powie, że to moja wina.” – Czy Pani uwierzy, że w samej rzeczy tak się dziwnie złożyło, że i ta przykra nowina, jeśli i nie przez nią, to – od niej. – One dziwnie potrafią – życie wsączania zatruci. Czy w samej rzeczy mogła by Pani przypuszczać, że Pani nie ufam? – Nie chciałem do czasu poruszać tej sprawy. Bogoutowska – to wcale nie ja, a – Pani. I to stanowi zwycięstwo metody: jest elastyczna, więc żywotna. Przejdzie do najlepszych i najgorszych szkół i internatów, – podniecie mu poziom intell. wychowawców i wytworzy jawną walkę prądów. Na zdanie: nie to ważne od czegoś ty wolny, ale ku czemu” – dawno czekałem. Żyło ono w mnie i [dręczyło], gdy myślałem o ateizmie, wolnej miłości i innych rozkuwaniach kajdan, ale rozmazane w wielu wyrazach, dowodach, – gadaniu. Wdzięczny Pani jestem za nie...

I w domu sierot był nastrój, że jego wychowawcy – to kierownicy, bojownicy, reformatorzy. Z praktycznych racji, musiałem to tłumić, bałem się, że je wyrzucą będą z warsztatów i szkół. – Jak ślicznie jest, gdy już część ich - rozbiegnie się po świecie.

Prawda, że nic już nie zostało z gniewu?

Pozdr. Gol.

Перепрошую, – гаряче перепрошую. Лист Ваш останній відразу мене здивував: образив Вас – не знаю чим. Намагався пригадати зміст листа, на який Ваш лист був відповіддю. І очевидно – згадав. І зрозумів, і визнаю повністю слушність Вашого гніву. Якщо Ви це назвете не гнівом, тим гірше для мене. Бо заслужив на гнів.

А сталося так:

Отримав одночасно лист від Люби і від Вас. Лист Люби зухвалий, нахабний, – в стилі “Щоденника” Регінки. Ви його знаєте. Був щасливий: бо знову – не якась специфічна риса раси чи класу, а риса загальнолюдська. Читаючи “Промінчик” Змієвської, “Листи до Господа Бога” Войчицької. – Я вважав, що на підставі власного досвіду можу писати тільки про єврейську молодь, тоді праця мала б тільки незначну частину тієї вартості, яку я її хочу надати. – Під цим враженням відповів їй. – Тільки потім – усвідомив небезпеку, якою загрожувє Богоутівській несамовита дівчина. З тим переконанням відповів Вам. – Побоювання щодо наслідків її відношення і (войовничих – зрештою тільки напівширих) намірів щодо школи переніс на Ваш лист. Визнаю, була у мене думка:

ви не наважтесь на рішуче “це погано”. Ці дівчата уміють, якщо хочуть, причарувати, поки їм не стане нудно. Уміють справляти враження і нав’язувати свої інтереси. (Що з них виросте?) Було б вигідно покласти відповідальність на Богоутівську за зрозумілі недоліки київських шкіл, і ставлення до них молоді. – А чим є польська школа, чим є насправді для вихованців апухтінських шкіл. – Розумієте емоційний фон, який мені диктував лист до Вас.

Пригадав у той час слова Іди (ще більш нестерпної, ніж Регіна): “Пане, телефонували про те, що потяг зійшов з колій, тому вугілля не привезуть. Напевно ви скажете, що в тім моя вина”. – Чи ви можете повірити, що насправді так дивно склалося, що і та прикра новина, якщо не через неї, то від неї. – Вони дівчата можуть – отруювати всогування життя. Чи насправді Ви могли припустити, що Вам не довіряю? – Не хотів передчасно порушувати цю справу. Богоутівська – це зовсім не я, а – Ви. І це становить перемогу методики: є еластичною, а тому життєздатною. Переїде до найліпших і найгірших шкіл і інтернатів, – піднесе інтелектуальний рівень вихователів і створить відкриту боротьбу напрямків. На думку: не те важливе від чого ти вільний, а для чого – давно чекав. Жила вона у мені і непокоїла, коли думав про атеїзм, вільне кохання і інше розірвання кайданів, але розпорошена в багатьох виразах, доказах – балаканині. Я Вам за це вдячний...

І в будинку сиріт був настрої, що його вихованці – це керівники, борці, реформатори. З практичних міркувань, мусив це погамовувати, боявся, що їх будуть викидати з майстерень і шкіл. Як добре, коли частина їх вже розбіжиться по світу.

Правда, що нічого вже не залишилось від гніву?

Вітаю, Гольдшміт

ЦДІАК України, ф. 2234, оп. 1, спр. 77, арк. 3 і зв. Автограф.

¹ Жмієвська Євгенія (1865–1923) в 1907 р. опублікувала роман “Пломінчик: зі щоденника інститутки”.

² Войчицька-Хилевська Зофія (1876–1963) в 1908 р. опублікувала психологічний роман “Листи до Бога: сповідь ввічливої дівчинки”.

№ 3

1917 р.¹–

Лист Г. Гольдшміта до Л. Сирокомської

Ma Pani słuszność, że list nie zastąpi rozmowy, niemniej jednak jest słuszne, że rozmowa nie może zastąpić listu. – List – to dokument, w którym można rozważyć osobno bieg myśli, osobno – pojedyncze zdania, nawet – wyrazy. – Odpisując na list, porządkuje własne myśli, które mi się przy czytaniu nasunęły. – Rozmowa daje – ogólne wrażenie, list – szereg trwałych faktów...

Szkoła... Aż cztery razy nazwała ją Pani “trupiarnią”. Dalej: w szkole się “trupieje”, uczennice “truposzęta”... Nie, szkoła współczesna nie jest trupem, a jest dopiero dzieckiem. Zaledwie dwa stulecia, jak ją tworzyć zaczęli, niespełna sto lat, jak się utrwaliła, i trzy dziesiątki lat jak myślą o jej reformie. – Nie już, a jeszcze – szkoły są złe – wszędzie. – Czy więc sprawiedl. jest gniew Pani na biedną, tułaczą, doraźnie a z trudem wielkim skleconą Polską szkołę w Kijowie? – Czy ona taka znów

zła, jeśli nie usuwa nawet najzuchwalszych, niekarnych i przekornych, wrogich i złośliwych swych wychowanek? – Czy Pani ma prawo tak ją lekceważyć, gorzej – poniewierać? – Niezadowolenie z tego co jest, to potężny czynnik twórczy; owszem, bądźmy niezadow., twórzmy nowe, lepsze życie, jeżeli mamy chęć, siłę i możliwość, rozum; ale nie złorzeczymy. Bądźmy burzycielami, ale nie – podpalaczami...Owszem, niech Pani opracuje plan szkoły, którą można dziś – rozporządzając danym budżetem i personelem – stworzyć. Czy godzi się przeklinać ubogą chatę, słomą krytą, – bo w marzeniu śni nam się – pałac kryształowy..?

Pisze Pani:

“Płakałam w bezsilnej złości...”

“Ja tak nie chcę, a tak jest ...”

“Coś mnie ciągle gna naprzód...”

“Ta nowa komedyjka chłopców już niema uroku...”

I jeszcze:

“Tak jakoś dziwnie... Jakoś smutno i złe... I dziwi mnie, że czuję się tak szczęśliwą... Było mi dziś jakoś tak strasznie dziwnie...”

Jest w Pani jeszcze dziecko, które się złości, że mu nie pozwalają biegać boso po rosie, które dąsa się, że ma gorączkę i każą mu pić gorzkie lekarstwo, które chciało by sięść na okręt – i żeby była burza, i okręt się rozbił (Robinson Kruzoe) i żeby mieć ciągle nowe zabawki.

Jest w Pani niepokój i chwiejność. Pani nie chce być zależną od tych “jakoś”, które Panią kierują. I nie wie Pani, czy to wina “zasuszonych mumij z wielką kokardą pod brodą”, – czy własna...

“Znalazłam pokój i utrzymanie za korep. i wyniosłam się z internatu...” Choćby nawet przypadek prosty w tym Pani dopomógł – fakt ten ma ogromną wartość... Czy szczęśliwa gwiazda, czy rozumny rachunek, czy intuicja geniuszu – dała zwycięstwo – nie pytamy o to zwycięstwo... Ale zwyciężać należy, tracąc możliwie mało – sił, czasu, uczucia: dlaczego tak późno..?

Mam Panią przekonać, że potrzebna “cicha, usilna, mrówcza praca”. – Sama Pani wie, że potrzebna. – Ale potrzebna też – mocna, twórcza, rwąca... Brudziński² – ordynuje w dziale dla niemowląt w Warszawie – jedzie do Łodzi już naczelnym lekarzem szpitala dla dzieci. – Zakłada pismo lekarskie – wraca do Warszawy – buduje nowy szpital – jedzie do Radomia i Lublina – buduje szpitale – wraca do Warszawy – organizuje sekcje chorób dziecięcych przy tow. lekarskim. – Wojna! – Zostaje rektorem uniwersytetu – organizuje uniwersytet – mało mu tego – więc miasto całe – Warszawę. Niech go Pani wpakuje na Bogoutowską – on się udusi, niech mi Pani da miasto – ja się powieszę...

Ludzie są jak źródła: jedno bije na płaszczyźnie, płynie sobie cicho, leniwie, zwilża łąkę, zboże miele, – nazwy niema. Drugie z gór wytryska, toczy się, pieni, zmienia kierunek, długo drogi szuka, głazy kąsa, – aż rzeką szeroką – sto fabryk w ruch wprowadza, sto miast oświetla, tysiącem bezimiennych rzeczulek bogate. – Ludzie są jak ptactwo: dudki, jaskółki, kolibry i orły. Ale i dudek [ma swe zgryźć]: chce żeby mu ciepło było, smutny, gdy mu głód dokucza, kocha swoje gniazdko. A orzeł ma w swej duszy – trochę dudka, trochę papugi, trochę – słowika...

Będzie Pani miała lat 20–25–30–35–...–50. – Tego żadną miarą Pani wyobrazić sobie nie może... A tymczasem jest Pani nieznośny człowiek, jakich spotykałem już nie raz – i cóż? – Mój Dom sierot nazywali “więźniem”, “przeklętą norą”, “trupiarnią”: nudzenie, szpieg, gazeta, morały, zrządzenie. – A wie Pani czemu? Bo zrobiłem awanturę, że – grzebień z włosami rzucono na łóżko, że trzewiki nie oddano w porę do podzelowania, że się drzwiami trzasnęło, zamiast zamknąć cicho,

że podczas modlitwy szeptano i śmiano się, że na obiad się spóźniono, niegrzecznie gospodyni odpowiedziano i t. d., i t. d. A gdy czasem – pogawędziliśmy godzinę-dwie serdecznie a wesoło – i pytałem:

– No cóż, można i w przekłętą norzę przyjemnie czas spędzić z nudziarzem.

Odpowiadano mi:

– Tak, raz na rok, – zapewne...

Tak Panno Lubo, wiele trosk ma człowiek z warunkami życia, otoczeniem i z samym sobą. Więc co robić? – A no, pozłościć – przeprosić – zakląć – przebaczyć, – pośmiać, – przyrzec sobie i tyle tylko cierpieć, że się nie dotrzymało, ile można, by nie stracić wiary, że następuje przyrzeczenie – da zwycięstwo. A cóż by warte było życie, gdyby było tylko dwa razy dwa – cztery? – Nie wiem – zapytałem – powiedzieli aha – już wiem, – już niema o co więcej zapytywać.

Pierwszego listu Pani, Gregor. i Ostr. nie otrzymałem.

Korczak

Маєте рацію, що лист не замінить розмови, тим не менше є слухним також, що розмова не може замінити листа. Лист – це документ, в якому можна окремо прослідкувати хід думок, осібно – окремі речення, навіть вирази. Відповідаючи на лист, впорядковую власні думки, які у мене з'являлися під час читання. Розмова дає загальне враження, лист – низку сталих фактів...

Школа... Аж чотири рази назвали Ви її “трупарнею”. Далі: в школі “мертвють”, учениці “труп’ята”... Ні, сучасна школа не є трупом, а є тільки дитиною. Щойно два століття, як її почали створювати, неповних сто літ, як вона зміцніла, і три десятки років як думають про її реформу. Не вже, а ще школи погані – повсюди. Чи в таким разі справедливим є Ваш гнів по стосовно бідної, безпритульної, поспіхом і з великим трудом створеної польської школи в Києві? Чи вона аж така погана, якщо не виключає навіть найбільш зухвалих, безкарних і норавливих, ворожих і злобливих своїх вихованців? Чи ви маєте право так нею нехтувати, гірше – зневажати? Незадоволення з того, що є – це потужний творчий чинник, так, будьмо незадоволені, творімо нове, ліпше життя, якщо маємо бажання, силу і можливість, розум, але не паплюжмо. Будьмо руйнівниками, але не підпалювачами... Отже, розробіть план школи, яку можна сьогодні – розпоряджаючись даним бюджетом і кадрами – створити. Чи варто ляяти вбогу хату, покритую соломою, бо в мрії бачиться нам кришталевий палац..?

Ви пишете:

“Плакала в безсильній злості...”

“Я так не хочу, але так є...”

“Щось мене завжди жене вперед...”

“Та нова забава хлопців вже не має своєї привабливості...”

І ще:

“Так якось дивно... Якось сумно і погано... І мене дивує, що почуваюся настільки щасливою... Було мені сьогодні так страшно дивно...”

Є у Вас ще дитина, яка злиться, що їй не дозволяють бігати босою по росі, яка дується, що має гарячку і наказують їй пити гіркі ліки, яка хотіла б сісти на човен, і щоб була буря, і щоб човен розбився (Робінзон Крузо) і щоб увесь час мати нові забави.

Є у Вас неспокій і непостійність. Ви не хочете бути залежною від тих “якихось”, які Вами керують. І не знаєте, чи то вина “засушених мумій з великою кокардою під бородою”, – чи Ваша власна.

“Я знайшла кімнату і утримання за репетиторство і виїхала з інтернату...”. Хоча б навіть простий збіг обставин Вам у тім допоміг – цей факт має величезне значення... Чи щаслива зірка, чи розрахунок, чи інтуїція принесли перемогу – не питаймо про ту перемогу... Але потрібно перемагати, витрачаючи якомога менше сил, часу, почуттів: чому так пізно..?

Я повинен Вас переконати, що потрібна “тиха, інтенсивна, мурашина праця”. Самі знаєте, що потрібна. Але потрібна також сильна, творча, прагнуча... Брудзинський працює ординатором у відділі для немовлят в Варшаві – їде до Лодзі вже головним лікарем дитячої лікарні. Створює медичний журнал – повертається до Варшави – будує нову лікарню – їде до Радома і Любліна – будує лікарні – повертається до Варшави – організує відділ дитячих хвороб при медичному товаристві. Війна! Стає ректором університету – впорядковує університет – мало йому цього – так ціле місто – Варшава. Засуньте його на Богоутівську – він задихнеться, дайте мені місто – я повішусь...

Люди як джерела: одне тече на площині, протікає собі тихо, ліниво, зволожує луку, меле збіжжя, – не має назви. Друге спадає з гір, котиться, піниться, змінює напрямок, довго шукає дорогу, шарпає гілки, аж стає широкою рікою – сто фабрик приводить в рух, освітлює сто міст, багате тисячами безіменних річечок. Люди як птахи: одуди, ластівки, колібрі і орли. Але і одуд [має своє подолати]: хоче щоб йому було тепло, засмучується, коли йому дошкуляє голод, любить своє гніздо. А орел має в своїй душі трішки одуда, трішки папуги, трішки солов'я...

Коли Вам буде 20–25–30–35–...–50 – цього ви собі уявити не можете... А тимчасом ви є нестерпно людиною, яких зустрічав вже не раз – і що ж? Мій “Будинок сиріт” називали “в’язницею”, “проклятою норю”, “трупарнею”: нудьга, шпигун, газета, моралізаторство, бурчання. А знаєте чому? Бо вчинив безчинство тим, що гребінь з волоссям кинув на ліжку, що черевики не віддав вчасно в ремонт, що грюкнув дверима, замість замкнути їх тихо, що під час молитви шепотівся і сміявся, що запізнився на обід, неввічливо відповів господині і т. д., і т. п. А коли випадково побалакали ми годинку-дві сердечно і весело – і я запитав:

Ну що ж, можна і в проклятій норі приємно провести час з занудою.

Дістав відповідь:

Так, раз на рік, – напевно...

Так, панно Любо, багато клопотів щодо умов життя, оточення і самого себе має людина. То що ж робити? А давайте, злитися, перепрошувати, сварити, пробачити, сміятися, пообіцяти собі і страждати, що не дотримали обіцянки, наскільки можливо, щоб не втратити віри в те, що обітниця здійсниться – принесе перемогу. Чого б варте було життя, якби двічі по два було тільки чотири? Не знаю – запитав – сказали ага – вже знаю, – вже немає про що більше питати?

Першого Вашого листа, Григоровича і Островського не отримав.

Корчак

ЦДІАК України, ф. 2234, оп. 1, спр. 77, арк. 4, 5, 6. Автограф.

¹ Дату у листі не зазначено. Рік встановлено за листом Л. Сирокомської від 13 лютого 1917 р., в якому вона зазначала, що цей день є її “першим вечором на новому місці” (ф. 2234, оп. 1, спр. 76, арк. 4).

² Брудзинський Йозеф – польський лікар педіатр, політичний діяч.

№ 4

1917 р.¹ –

Лист Г. Гольдшміта до Л. Сирокомської

Więc ucierpiała Pani z mego powodu. Byłoby mi przykro, gdyby nie wiedział, że zbyt wiele z tej czwórki z minusem nie robi sobie Pani. – A była zasłużona. – Ma Pani do wyboru długi szereg wybitnych dzieł sławnych pisarzy. – Jaka różnorodność, jakie bogactwo. Toż przez ostatnie pół wieku literat. była jednym słońcem, które świeciło i grzało. Czy dziw, że wyłoniły się potężne talenty?

Wybiera Pani powiastkę – miłą – dla dzieci – mało znanego autora. – I pisze Pani po swojemu – zapewne nazbyt gorąco. – Gdybym ja był naucz., powiedziałbym z ironią: “niech że Pani pożyczy mi to arcydzieło”, lub “była by pani zbyt subiektywnym krytykiem”. Panno Lubo, pani troszeczkę na złość wybrała tę właśnie książkę. A osobiste porachunki załatwiać w pracy naukowej (bo czymże jest wypracowanie?) – to błąd, duży błąd. – Gdyby Pani bardzo gorąco napisała, że Trylogia to marna ramota – czy można postawić pięć, uznać za – bez zarzutu Pani pracę? – Są krytycy, którzy tak czynią: praca ich kółka, ich kliki – to dzieła epokowe, prace ich przeciwników ideowych – to brednie. Są tacy, ale czyż nie błędzą ...

Nie wiem, czy było by dobrze, gdyby wszyscy nauczyciele byli jednakowi. Czy ta różnorodność typów umysłowych, charakt., temper., – nie przygot. nas do życia, w którym różnych ludzi mamy spotykać? – Oto uczuciowiec, oto – pedant, dalej – zapalny, trochę rozwichrzony ideowiec, dogmatyk – konserwatysta. Jeden zapala, drugi studzi zapala, ten czy systemat., ów – rozumowania...

Wspomina Pani pobieżnie o rozmowie z koleżanką. – Określenia krańcowe nigdy nie bywają słuszne – życie nie jest wstrętne, a złożone bardzo; bo i człowiek nie jest zwierzęciem, a – Prochem, w którym jest cząstka Boga.

Nie pisze Pani wyraźnie, ale domyślać się można, jakoby Pani – w przeciwieństwie do swej koleżanki – nie była – wierząca. – Niech Pani pomyśli, czy nie stało się tak raczej, że Bóg dziecinny przekształca się w nowego Boga. – Często młodzieży zdaje się, że przestaje wierzyć, gdy ona dopiero poszukując – zaczyna Go odnajdywać...

“Zmienia się w Pani w duszy”. Nic dziwnego. Wczesną wiosną pogoda jest zmienna: słońce – śnieg – mgła – grad – słońce – deszcz – słońce...

Mnie się znudzi korespond. z Panią, ale Pani się rozczaruje. Bo nikt tego dać nie może, co człowiek wewnątrz siebie odnaleźć i wypracować musi. – Moje listy coraz bardziej będą Pani przypominały to, co “wszyscy wokoło” aż do znudzenia powtarzają – “i może mają słuszność”, – cóż, “kiedy ja nie mogę – nie mogę, a nawet nie chcę”.

Отже, постраждали Ви через мене. Було б мені прикоро, якби не знав, що занадто багато про цю четвірку з мінусом ви не думаєте. А була заслуженою. Маєте на вибір довгу низку видатних праць уславлених письменників. Яка різноманітність, яке багатство. Бо останніх півстоліття література була єдиним сонцем, яке світило і гріло. Чи дивно, що проявилися потужні таланти?

Вибираєте ви оповідання миле для дітей маловідомого автора. І пишете по-своєму – напевно занадто гаряче. Якби я був вчителем, сказав би з іронією: “позичте ж мені той шедевр”, або “Ви були б занадто суб’єктивним критиком”. Панно Любо, ви трішки на зло вибрали власне ті книги. А зводите особисті

рахунки в науковій праці (бо чим же є твір?) – це помилка. Якби Ви дуже гаряче написали, що “Трилогія”, то бездарний твір – чи можна поставити п’ять, визнати Вашу працю досконалою? Є критики, які так чинять: праця їхнього кола, їхньої кліки – то епохальний твір, праці їхніх ідейних противників – то бредні. Є такі, але чи не помиляються...

Не знаю, чи було б добре, якби вчителі були однакові. Чи та різноманітність розумових типів, характерів, темпераментів, – не готує нас до життя, в якому маємо зустріти різних людей? Ось емоційний, ось – педант, далі – запальний, трохи розтріпанний фанатик, догматик, консерватор. Один запалює, другий остуджує запал, цей вчить систематично, той – аргументовано.

Загадуєте ви побіжно про розмову з подругою. Крайні визначення ніколи не бувають слухними – життя не є паскудне, а дуже складне, бо і людина не є твариною, а – Прахом, в якому є частка Бога.

Не пишете цього ясно, але можна здогадатися, ніби Ви – на відміну від Вашої подруги – не були віруючою. Подумайте, чи не стало швидше так, що Бог дитячий перетворюється в нового Бога. Часто молоді здається, що перестає вірити, коли вона тільки шукаючи починає Його віднаходити...

“Змінюється у Вас на душі”. Нічого дивного. Ранньою весною погода мінлива: сонце – сніг – туман – град – сонце – дощ – сонце...

Я втомлюся переписуючись з Вами, але Ви розчаруєтеся. Бо ніхто того не може дати, що людина в середині себе мусить відшукати і витворити. Мої листи кожного разу сильніше нагадуватимуть Вам те, що “всі навколо” аж до втоми повторюють – “і можливо мають слухність”, – що ж, “якщо я не можу – не можу і навіть не хочу”.

ЦДІАК України, ф. 2234, оп. 1, спр. 77, арк. 7 і зв. Автограф.

¹ Місяць і число не зазначені.

Впервые публикуются письма выдающегося польского педагога Януша Корчака, написанные им во время Первой мировой войны; акцентируется внимание на формировании подходов ученого к воспитанию молодежи.

Ключевые слова: Януш Корчак; воспитание; история педагогики; Первая мировая война.

There are published for the first time the letters of Janusz Korczak, the famous Polish educator, written by him during the First World War. The author focuses on the forming of the approach to the education of the youth by the scientist.

Keywords: Janusz Korczak; the education; the history of education; The First World War.